

BYUNG-CHUL HAN

De vermoeide samenleving

De transparante samenleving

De terugkeer van Eros

Vertaald uit het Duits door Frank Schuitemaker

v angenep
amsterdam

Eerste druk juli 2014

Oorspronkelijke titel en uitgave *Müdigkeitsgesellschaft*, Matthes & Seitz,
Berlijn, 2010 © Matthes & Seitz, Berlijn, 2010

Oorspronkelijke titel en uitgave *Die Transparenzgesellschaft*, Matthes & Seitz,
Berlijn, 2012 © Matthes & Seitz, Berlijn 2012

Oorspronkelijke titel en uitgave *Agonie des Eros*, Matthes & Seitz,
Berlijn 2013 © Matthes & Seitz, Berlijn 2013

© Nederlandse vertaling 2011, 2012, 2013 Frank Schuitemaker |

Uitgeverij Van Gennep

Nieuwezijds Voorburgwal 330, 1012 RW Amsterdam

Ontwerp omslag Léon Groen

Drukkerij Bariet, Steenwijk

ISBN 9789461643247 | NUR 740

www.uitgeverijvangennep.nl

Inhoud

DE VERMOEIDE SAMENLEVING

Het neurale geweld	9
Na de commandosamenleving	17
De intensieve verveling	22
Vita activa	26
Opleiding in kijken	32
Het geval Bartleby	37
Een samenleving van de moeheid	43

DE TRANSPARANTE SAMENLEVING

De positieve samenleving	51
De etalagesamenleving	60
De duidelijke samenleving	67
De pornosamenleving	73
De gehaaste samenleving	83
De intieme samenleving	89
De informatiesamenleving	93
De onthullingsamenleving	98
De controlesamenleving	102

DE TERUGKEER VAN EROS

Melancholia	111
Niet kunnen kunnen	118
Het naakte leven	126
Porno	136
Fantasie	141
De politiek van de eros	147
Het einde van de theorie	151
Noten	157

De vermoeide samenleving

Het neurale geweld

Elk tijdperk kent zijn eigen ziektes. Het bacteriële tijdperk eindigde met de uitvinding van de antibiotica. En ondanks onze overduidelijke angst voor allerlei griep пандemieën leven wij ook niet meer in het virale tijdperk: dat hebben we dankzij de immuuntechnieken alweer achter de rug. Onze eenentwintigste eeuw is, pathologisch gezien, noch bacterieel noch viraal, maar neuraal. Neuroziektes als depressie, attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD), borderline persoonlijkheidsstoornis (BPS) of burn-outsyndroom (BS) typeren het pathologische landschap van de beginnende eenentwintigste eeuw. Het zijn geen infecties, maar infarcten; ze worden niet veroorzaakt door de *negativiteit* van het immunologisch vreemde, maar door een overmaat aan *positiviteit*. Ze trekken zich dan ook niets aan van alle immunologische technieken die erop gespist zijn de negativiteit van het vreemde af te weren.

De vorige eeuw vormde een immunologisch tijdperk waarin een scherpe grens werd getrokken tussen binnen en buiten, vriend en vijand, eigen en vreemd. Ook de Koude Oorlog volgde dat schema. Het immunologisch paradigma van de vorige eeuw werd zelfs volledig beheerst door het vocabulaire van de Koude Oorlog, door een zonder meer militaire opstelling. ‘Aanval’ en ‘afweer’ beheersten al het handelen. Deze opstelling, die niet alleen is gericht op het

biologische maar ook op het sociale terrein, op de samenleving als geheel, wordt gekenmerkt door een ingebouwde blinde vlek: al het vreemde wordt afgeweerd. Het object van de immunoreactie is vreemdheid als zodanig. Zelfs als de vreemde geen vijandigheid in de zin heeft, zelfs als van zijn kant geen enkel gevaar dreigt, wordt hij op grond van zijn *anders-zijn* geëlimineerd.

Sinds kort spelen er verschillende maatschappelijke discussies die zich uitdrukkelijk bedienen van immunologische schema's. Dat zulke discussies nu actueel zijn, wil echter nog niet zeggen dat onze huidige samenleving ook immunologisch is georganiseerd. Als een paradigma zelf onderwerp van discussie wordt, is dat vaak het teken van zijn ondergang. Onopvallend voltrekt er zich de laatste jaren een paradigmawisseling. Het einde van de Koude Oorlog vond plaats in het kielzog van deze wisseling.¹ Inmiddels belandt de samenleving steeds meer in een constellatie die zich niets meer aantrekt van het immunologisch organisatie- en afweerschema. Ze wordt juist gekenmerkt door de verdwijning van het *anders- en vreemd-zijn*. Dit anders-zijn is de basiscategorie van de immunologie. Elke immunoreactie richt zich tegen het vreemde. Vandaag de dag komt daarvoor het *différente* in de plaats: het alleen-maar-verschillende brengt geen immunoreactie op gang. De postimmunologische, ja postmoderne differentie maakt niet meer ziek. Immunologisch gezien is het *het gelijke*.² Het ontbreekt het *différente* als het ware aan de prikkel van het vreemde, die immers een heftige immunoreactie zou oproepen. Het vreemde wordt versoepeld tot een 'format' en maakt plaats voor het exotische. De *toerist* reist erin rond. De toerist of de consument is geen *immunologisch subject* meer.

Zo bouwt ook Roberto Esposito zijn theorie van de *immunitas* op het verkeerde fundament als hij stelt: 'Het kon de laatste tijd elke

dag gebeuren dat in de kranten, misschien zelfs op een en dezelfde pagina, werd bericht over zo op het oog uiteenlopende gebeurtenissen. Wat is er gemeenschappelijk aan verschijnselen als de strijd tegen het uitbreken van een nieuwe epidemie, het verzet tegen de uitlevering van een vreemd staatshoofd dat beschuldigd is van mensenrechtenschendingen, de versteviging van de bolwerken tegen illegale immigratie en de strategieën die de laatste computervirussen moeten neutraliseren? Niets – althans, zolang je alleen naar de verschillende terreinen kijkt: geneeskunde, internationaal recht, politiek en computertechnologie. Maar het wordt anders als je ze onderbrengt in een interpretatiecategorie die nu juist een mooie dwarsdoorsnede kan maken van die gescheiden vakgebieden en ze op een en dezelfde betekenishorizon kan betrekken. Uit de titel van dit boek moge al blijken dat ik ze onder de noemer van de ‘immunisering’ breng. (...) Bovengenoemde gebeurtenissen kunnen we, ongeacht hun totaal verschillende terminologie, stuk voor stuk afleiden uit een afweerreactie tegen een bedreiging.³

Welnu, geen van de gebeurtenissen die Esposito hier noemt, wijst erop dat wij ons midden in het immunologisch tijdperk bevinden. Ook de zogeheten ‘immigrant’ is inmiddels geen immunologisch *andere*, geen uitgesproken *vreemde* die echt gevaarlijk zou zijn of voor wie je bang zou moeten zijn. Immigranten of vluchtelingen worden meer ervaren als lastig dan als bedreigend. Ook het gevaar van het computervirus is maatschappelijk niet meer zo virulent. Het is dan ook geen toeval dat Esposito in zijn analyse geen problemen van nu, maar zonder uitzondering problemen van gisteren onderzoekt.

Het immunologisch paradigma past niet meer op het proces van de globalisering, want het vreemde andere dat een immuunreactie uitlokt, zou het proces van de open grenzen alleen maar tegenwer-

ken. De immunologisch georganiseerde wereld kent een heel eigen topologie: ze wordt afgeschermd door grenzen, sluizen en drempels, ingekaderd door afzettingen, grachten en muren. Die staan het universele ruil- en uitwisselingsproces in de weg. Enerzijds de algemene promiscuïteit die inmiddels op alle terreinen des levens aanwezig is en anderzijds de afwezigheid van het immunologisch actieve andere – die twee horen bij elkaar. Ook het hybride, de stijlvermenging die niet alleen de actuele cultuurtheoretische discussies maar ook het moderne levensgevoel beheerst, staat nu juist diametraal tegenover de immunisering. De immunologische hypergevoeligheid zou geen enkele hybride toelaten.

De dialectiek van de negatie is hét kenmerk van de immuniteit. Het immunologisch vreemde is het negatieve dat binnendringt in het eigene en het wil ont-kennen. Het eigene gaat ten onder aan deze ontkenning door het andere, als het dat niet op zijn beurt kan ont-kennen. De zelfhandhaving van het eigene verloopt dus als negatie van de negatie. Het eigene handhaaft zich in het andere door diens ontkenning te ont-kennen. Ook de immunologische bescherming, de inenting, volgt deze dialectiek van de negatie: in het eigene worden immers hoogstens fragmenten van het andere geïnjecteerd om de immuunreactie op te roepen. De ontkenning van de ontkenning verloopt in dit geval zonder doodsgevaar doordat de immuunafweer alleen indirect geconfronteerd wordt met het andere. Je doet jezelf vrijwillig een beetje geweld aan om je te beschermen tegen een veel groter geweld, dat dodelijk zou zijn.

Nu het vreemde andere verdwijnt, leven wij in een tijd die arm is aan negatie. Weliswaar volgen de neuroziektes van de eenentwintigste eeuw ook een dialectiek, alleen niet die van het negatieve maar van het positieve. Het zijn pathologische toestanden die voortkomen uit een *overmaat aan positiviteit*. Het geweld dreigt niet van de kant

van het negatieve, maar van het positieve, niet van de kant van het vreemde andere, maar van *het gelijke*. Op dit geweld van het positieve doelt Baudrillard kennelijk als hij stelt: 'Wie van het gelijke leeft, komt erdoor om.'⁴ Baudrillard spreekt ook van de 'zwaarlijvigheid van alle moderne systemen', van het informatie-, het communicatie- en het productiesysteem. Tegen vet bestaat geen immuunreactie. Maar Baudrillard, en dat is het zwakke punt in zijn theorie, beschrijft het totalitarisme van het gelijke vanuit immunologisch perspectief: 'Niet toevallig is er zo vaak sprake van immuniteit, antilichamen, transplantatie en afstoting. In armoediger tijden wil iedereen vooral absorberen en assimileren, in tijden van overvloed gaat het om afwijzen en buitensluiten. De totale communicatie en hyperinformatie bedreigen elk menselijk weerstandvermogen.'⁵ Maar in een systeem waar het gelijke heerst, kan hoogstens in overdrachtelijke zin sprake zijn van weerstandvermogen. De immuunafweer richt zich immers altijd tegen het uitdrukkelijk andere of vreemde; het gelijke leidt niet tot de aanmaak van antilichamen. In een door het gelijke beheerst systeem is het nogal zinloos om het weerstandvermogen te versterken. We moeten dus een onderscheid maken tussen immunologische en niet-immunologische afstoting. In de laatste wordt het *teveel aan gelijkheid* afgestoten, de overmaat van het positieve. Daaruit is al het negatieve verdwenen, en het is dan ook geen uitsluiting die van een eigen binnenruimte uitgaat. Daarentegen verloopt de immunologische afstoting onafhankelijk van de hoeveelheid, want het is een reactie tegen de ontkenning door de ander. Het immunologisch subject met zijn binnenwereld weert al het andere af, *sluit alles buiten*, ook al is er nog zo weinig van.

Het geweld van de positiviteit, dat voortkomt uit overproductie, overprestatie of overcommunicatie, is niet meer 'viraal'. De immunologie kan er niet meer bij. Tegenover zo veel positiviteit is

afstoting geen *immunologische afweer*, maar een *digestief-neurale afkeer*. Afmatting en uitputting tegenover dit *teveel* zijn al evenmin immuunreacties. Het zijn stuk voor stuk vormen van een *neuraal geweld* dat niet *viraal* is, in zoverre dat ze niet voortkomen uit een *negatie*. Daarom lijdt Baudrillards geweldstheorie onder een *mistige en wankel argumentatie*, aangezien hij het geweld van het *positieve* – het *gelijke* waaruit het *andere* is *verdwenen* – *immunologisch* probeert te beschrijven. Hij zegt bijvoorbeeld: ‘Het is een *viraal geweld*, van de *netwerken* en van het *virtuele*. Een geweld van de *stille vernietiging*, een *genetisch* en *communicatief geweld*; een geweld van de *consensus* (...). Dit geweld is *viraal* in die zin dat het niet *frontaal* te werk gaat, maar via *besmetting*, *kettingreactie* en *opruiming* van elke *immunitet*. Ook in de zin dat het, in *tegenstelling* tot het *negatieve* en *historische geweld*, zijn werk doet door een *overmaat* aan *positiviteit*, zoals *kankercellen*, door een *eindeloze woekering*, *uitgroei* en *metastase*. Tussen *virtualiteit* en *viraliteit* bestaat een *geheime verwantschap*.⁶

In Baudrillards *genealogie van de vijandschap* treedt de *vijand* in het eerste stadium op als *wolf*. Als een ‘*vijand van buiten*, die *aanvalt* en *tegen wie je je verdedigt* door *bolwerken* en *muren* te bouwen.’⁷ In het volgende stadium neemt de *vijand* de *gedaante* aan van een *rat*, een *vijand* die *ondergronds opereert* en die je *bestrijdt* met *hygiënische middelen*. Na een derde stadium, dat van de *kever*, treedt de *vijand* ten slotte op in *virale vorm*: ‘Het vierde stadium zijn de *virussen*; die *bewegen* zich *feitelijk* in de *vierde dimensie*. Tegen *virussen* kan men zich *veel minder verdedigen*, want zij *zitten* in het *hart* van het *stelsel*.’⁸ Er dreigt een ‘*fantomvijand* die zich *uitbreidt* over de *hele planeet*, die *overal* als een *virus* in *doorsijpelt*, tot in alle *kieren* van de *macht*.’⁹ Het *virale geweld* gaat uit van die *enkele bijzondere cellen* die zich als *terroristische slapers* in het *stelsel* *nestelen* en

het van binnenuit proberen te ondermijnen. Het terrorisme als dé kernfiguur van het virale geweld is volgens Baudrillard een opstand van het bijzondere tegen het algemene.

De vijandschap, in haar virale gedaante, volgt het immunologisch schema. Het vijandelijk virus dringt binnen in het systeem, dat functioneert als een immuunsysteem en de virale indringer afweert. Maar: *de genealogie van de vijandschap* valt niet samen met *de genealogie van het geweld*. Het geweld van het positieve veronderstelt geen vijandschap: het kan zich nu juist ontplooiën in een permissieve en vredige samenleving. Daarom is het ook veel minder zichtbaar dan het virale geweld. Het huist in de negatieve ruimte van het gelijke, waar geen polarisering is van vriend en vijand, van binnen en buiten, van het eigene en het vreemde.

In een positief geworden wereld kunnen nieuwe geweldsvormen opkomen die niet meer uitgaan van het vreemde andere, maar die in het systeem zelf zijn ingebakken: ze zijn immanent. En juist door die immanentie lokken ze geen immunoreactie uit. Dit neurale geweld, dat leidt tot psychische infarcten, is een *terreur van het immanente*. En die verschilt radicaal van de horror die uitgaat van *het vreemde* in de immunologische betekenis. De oerfiguur van de vreemde is waarschijnlijk de Medusa, een radicaal anders-zijn dat je niet kunt aanzien zonder erin om te komen. Maar het neurale geweld onttrekt zich aan het immunologisch perspectief, want het bergt niet het negatieve in zich. Het geweld van het positieve is niet privaat, maar saturatief, niet exclusief, maar exhaustief. Daardoor is het ontoegankelijk voor de directe waarneming.

Voor de beschrijving van neurale ziektes als depressie, ADHD of BS is het virale geweld niet geschikt, omdat het het immunologisch

schema van binnen en buiten of van het eigene en het andere blijft volgen en een systeemvijandige bijzonderheid of vreemdheid vooronderstelt. Het neurale geweld gaat niet uit van het systeemvreemde negatieve, maar is veeleer een *systemisch*, dit wil zeggen een systeem-immanent geweld. Zowel depressie als ADHD en BS wijzen op een overmaat aan positiviteit. Het BS is het doorbranden van het ik door oververhitting, door een *teveel van het gelijke*. En het *hyper* in de hyperactiviteit is geen immunologische categorie; het is slechts het *massaal geworden positieve*.

Na de commandosamenleving

Foucaults commandosamenleving vol hospitalen, gestichten, gevangenissen, kazernes en fabrieken is niet meer de maatschappij van nu. We hebben inmiddels allang een samenleving van fitnessstudio's, kantoortorens, banken, vliegvelden, *shopping malls* en laboratoria voor gentechnologie. De maatschappij van de eenentwintigste eeuw is niet meer de commandosamenleving, maar is een prestatiesamenleving. Ook de mensen van nu zijn geen 'ondergeschikten' meer maar 'high potentials', geen gehoorzaamheidssubjecten, maar prestatiesubjecten. Ze zijn de ondernemer van hun ik. Hoe archaisch doen nu de muren van de commandokazernes aan die de ruimtes van het normale afgrensden van het abnormale. Foucaults analyse van de macht kan de psychische en topologische veranderingen niet beschrijven die zijn opgetreden na de verandering van de commandomaatschappij in de prestatie maatschappij. Ook het veelgebruikte begrip 'controlemaatschappij' doet die verandering geen recht. Het klinkt nog steeds te veel naar het negatieve.

Een commandosamenleving is een maatschappij van de negativiteit, bepaald door de negatie van het verbod. Het heersende modale werkwoord is het niet-mogen. Ook het moeten klinkt naar een negativiteit, die van de dwang. De prestatiesamenleving loost steeds